

УДК 94:[352+359]-057.17(477ю64)“1939-1941”

О. Ф. Штейнле

КЕРІВНА ВЕРХІВКА ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ У 1939–1941 РР.: КОЛЕКТИВНИЙ ПОРТРЕТ

Розглядається формування та склад номенклатурної еліти Запорізької області на фоні початку Другої світової війни. Аналізуються основні групи верхівки: партійно-радянські керівники, голови силових структур, директори головних підприємств, очільники громадських об'єднань. Доводиться висновок, що на чолі більшості обласних установ опинилися керівники, слабо пов'язані з краєм, досить молодого віку (30-40 років), підготовлені переважно як інженерно-технічні працівники.

Ключові слова: Запорізька область, номенклатурна еліта, колективний портрет, керівні кадри, номенклатура.

«Мы имеем сейчас кадры, которые выполняют любую задачу партии, Советской власти, любую задачу товарища Сталина».

Каганович Л. Речь на XVIII съезде ВКП(б) 14 марта 1939 г. – М. : Государственное издательство политической литературы, 1939. – С. 45.

Наприкінці 1930-х рр. радянська модернізація Запоріжжя досягла свого завершення. Працею тисяч запоріжців та мобілізованих на будівництво трудівників з інших регіонів, за рахунок нещадної експлуатації селянства на світ народився Запорізький індустріальний комплекс. Новозбудовані заводи вимагали робочої сили, тож стрімко зростала чисельність робітників та технічної інтелігенції. Південь України з традиційно аграрного перетворився на потужний індустріальний центр.

Ці грандіозні соціально-економічні зрушення відбувалися на фоні масового винищення дійсних та потенційних ворогів радянської влади. До таких потрапила й керівна верхівка Запоріжжя 1930-х рр. «Україною начебто Мамай пройшов, – описував ситуацію в УРСР на початку 1938 р. Микита Хрущов, – ... На Україні була знищена тоді вся верхівка керівних працівників на декількох поверхах, кілька разів мінялися кадри і знову заарештовувалися і знищувалися» [1, с.147,151]. Ці слова на 100% справедливі й щодо запорізького краю. Репресовані були голови міськради Олексій Нефоросний, Іван Атанасов, Мирон Штихно, Михайло Козис, Георгій Алексеєнко, Михайло Грушевенко, Євроїм Левітін; секретарі міськкому Олександр Соколов, Федір Неструєв, Йосип Фукс, Марк Лейбензон, Василь Струц, Микола Матвеев, Дмитро Бєсов; директори Ісаак Рогачевський, Петро Мірошников; прокурор Степан Сімочкін тощо [2, с.87-89,114-119]. Наприкінці радянської модернізації регіональна еліта, яка у 1920-1930-і рр. відповідала за її здійснення, була винищена.

Які люди почали представляли регіон у республіканських та загальносоюзних структурах після 1937-1938 рр.? Звідки вони походили, якою мовою говорили, яку освіту мали? Ким вони були насамперед: провідниками політики Москви та Києва чи захисниками інтересів регіону? Відповіді на ці питання дозволять зрозуміти особливості політики номенклатурної еліти СРСР щодо області та місце регіональних очільників у владній ієрархії радянського суспільства.

В історичній літературі окремі згадки про голів обласних установ можна знайти двох нарисах з історії Запорізької обласної парторганізації (1968 та 1981 рр.) та Комуністичної партії України [3-5]. Серед сучасних дослідників активно вивчає керівний склад Запоріжжя Р. Шиханов, що підготував ряд біографічних нарисів про партійно-радянських діячів [2; 6; 7]. Але наявна інформація є фрагментарною. Такі групи в еліті, як очільники силових структур, громадських об'єднань, директорат підприємств, не охоплені увагою. Відповідно важко сформувати загальний портрет обласного керівництва початку Другої світової війни. Тож у даній статті спробуємо створити більш системний та цілісний образ регіональної еліти, а також пояснити причини деяких її особливостей.

Становлення нової верхівки й подолання хаосу в системі управління відбувалося у процесі виділення Запорізької області в окрему адміністративну одиницю. 10 січня 1939 р. після затвердження рішення Президії Верховної Ради УРСР про утворення Сумської, Кіровоградської та Запорізької областей було сформовано 2 органи, що стали ядром нової номенклатурної верхівки краю: Оргкомітет Президії Верховної Ради та Оргбюро при ЦК КП(б)У. Перший очолив відомий у місті Запоріжжі старий більшовик (з грудня 1917 р.) Данило Леженко, другий – Федір Матюшин, нещодавно призначений секретар Мелітопольського райкому КП(б)У. З утворенням облвиконкому та обкому партії, ці діячі очолили радянську та партійну вертикалі влади. Протягом 1939 р. на керівну роботу в області було висунуто 440 осіб, з яких 117 відправилося на партійну роботу, 73 – на радянську, 41 – до комсомольських органів, 209 – до господарських та інших установ [8, арк.21].

Ядром обласної номенклатурної еліти були **партійно-радянські діячі**, на яких покладалося загальне управління життям регіону та координація роботи різних органів влади. Протягом 1939-1941 рр. до них належали перший секретар обкому КП(б)У Федір Матюшин; секретарі Яким Федоренко, Андрій Кириленко,

Олексій Куцевол, Петро Рєзник, Андрій Дейнеко; голови облвиконкому Данило Леженко та Захарій Дорофєєв; перший секретар Запорізького міськкому партії Петро Комаров; голови Запорізького міськвиконкому Григорій Бондаренко та Володимир Скрябін.

Очільники партійно-радянської вертикалі влади були досить молодими – 30-36 років. Репресії 1930-х рр. допомогли їм зробити стрімку кар'єру і зайняти посади, для яких їхній досвід роботи навряд-чи можна назвати достатнім. Головна людина в області – перший секретар обкому Ф. Матюшин – на 1939 р. лише 7 місяців встиг попрацювати в партійних органах – секретарем Мелітопольського райкому. Його заступники теж прийшли до обкому або з виробництва (Я. Федоренко), або після нетривалого керівництва партійним комітетом (А. Кириленко) [6, с.43-44; 9; 10].

З утворенням області у формуванні її номенклатурної еліти було закладено цікаву закономірність, що зберігалася потім до 1953 р. Мова йде про протиставлення партійних та радянських сановників. Перші фігури обкому та міськкому КП(б)У були немісцевими (Ф. Матюшин – з Орловської губ., А. Кириленко – з Воронежської, П. Комаров – з Ялти) і потрапили на Запоріжжя незадовго до свого призначення в партійні органи. За національністю, всі вони визначалися росіянами.

В це же час, очільники радянських органів (органітету Президії Верховної Ради по Запорізькій області, обл- та міськвиконкому), як правило були місцевими. Д. Леженко – уродженець м. Олександрівськ, робітник Катерининських залізничних майстерень, командир олександрівського загону Червоної гвардії. З. Дорофєєв – син робітника-залізничника із Олександрівська, постійно працював у Запоріжжі, зокрема з 1924 по 1937 рр. на заводі «Інтернаціонал» (дротово-цвяшному, згодом метизному, нині сталепрокатному заводі). Г. Бондаренко народився і працював у с. Малокатеринівка Олександрівського повіту Катеринославської губ. (зараз смт Запорізького району), згодом переходить на роботу до Запорізького міськкому та Запорізької міської ради. В. Скрябін, хоча й був уродженцем Орловської губ., але до Запоріжжя потрапляє разом з вітчимою ще у 1924 р., закінчує Запорізький машинобудівний інститут і працює в місті до початку 1960-х рр. Перераховані керівники, за винятком останнього, записувалися українцями [6, с.12-14,17-18; 7, с.14-16]. Тож вимальовується досить чітка тенденція: на чолі партійної вертикалі центральна влада ставила «варягів», що не мали міцних зв'язків та контактів у регіоні; радянська ж вертикаль формувалася з місцевих, досить авторитетних діячів. Така кадрова політика по відношенню до Запоріжжя була відновлена після звільнення області та зберігалася аж до кінця сталінської епохи [детальніше про 1945-1953 рр. див.: 11].

Наступну групу серед номенклатурної верхівки Запоріжжя становило **керівництво силових структур**. До нього входили начальники управлінь НКВС та НКДБ у Запорізькій області Федір Горбань та Валентин Леонов, обласний прокурор Петро Добротін, голова обласного суду Михайло Єлізаров.

За віком вони були дещо старшими своїх колег з партійно-радянської вертикалі – 34-40 років. Спільною рисою «силовиків» з «партійцями» було також немісцеве походження. П. Добротін народився у Ярославській губ., де прожив 20 років. Після служби у царській та Червоній армії (1916-1923 рр.) потрапляє на Донбас працювати суддею та прокурором. Прокурором Запорізької області він стає після нетривалої роботи заступником Дніпропетровського облпрокурора [12]. Начальник обласного НКВС Ф. Горбань також був тісно пов'язаний з Донбасом. Родом з Макіївки, він пропрацював у ній аж до 1938 р. шахтарем, робітником та головним енергетиком трубного заводу. У березні 1938 р. його відправляють на роботу до органів НКВС – оперуповноваженим Сталінського облуправління. З утворенням Запорізької області він очолює її УНКВС [13]. Керівник облУНКДБ В. Леонов теж не мав тісних контактів у регіоні. Народжений у Москві, він закінчує у 1920 р. Лещинівську дитячу колонію на Київщині. Далі – служба в органах ДПУ-НКВС в Умані, Вінниці, Харкові, Дніпропетровську, Сталіно, Києві. До Запоріжжя на посаду заступника начальника Управління НКВС він потрапляє з аналогічної посади у Кам'янець-Подільській області у 1939 р. [14; 15, с.51]. Тож більшість ключових фігур у силових структурах області, як і керівництво обласної організації КП(б)У, не мали зв'язку із Запоріжжям.

Їх відмінною рисою була наявність значно більшого досвіду роботи. Якщо до знекровлених репресіями партійних органів керівні кадри швидко розшукували на виробництві (особливо серед інженерно-технічних працівників), то для каральних органів вимагався чекістський стаж і спеціальна підготовка.

До «силовиків» також належали командири дислокованих на Запоріжжі військових частин у 1939-1941 рр.: 7-ї авіаційної бригади авіаційної армії особливого призначення АОН-3; 274 стрілецької дивізії тощо. На нарадах та пленумах обласних органів влади фігурували прізвища та імена В. Єрмаченков, Н. Федоров, Х. Зарецький [16, арк.270-273]. На жаль, інформація про них є вкрай скупою і практично відсутньою.

Особливе в становище в такому індустріально розвиненому регіоні, як Запоріжжя, займав **директорат найбільших підприємств**. У їхніх руках знаходилися величезні матеріальні та людські ресурси, що робило їх важливими персонами в елітному середовищі. Так, «Запоріжсталь» в обрахуванні за єдиними цінами 1926-1927 рр. у 1941 р. виробляв продукції на майже 172 млн рублів на рік, завод інструментальних сталей – на 164,5 млн рублів, коксохімічний завод – на 44,5 млн, феросплавний завод – на 33,1 млн тощо [17, с.11]. За масштабами ресурсів, якими оперували директори, їх можна порівняти з керівниками невеликих областей чи міністерств.

Найбільші промислові гіганти Запоріжжя на той час очолювали: «Запоріжсталь» – Анатолій Кузьмін; завод інструментальних сталей («Дніпроспецсталь») – Олександр Трегубенко; Дніпрогес – В. Гарін та Г. Касьянов; Дніпровський алюмінієвий завод – Іван Вірко та Юхим Славський; феросплавний завод –

А. Філатов; «Комунар» – А. Сосін; моторобудівний завод імені П. Баранова – Макар Лукін; Запоріжжкокс – Костянтин Лайкін та Георгій Тимошков тощо.

Середній вік «генералів промисловості» становив 35 років. Це виглядає дещо дивним, оскільки складне й відповідальне виробництво вимагало як солідного життєвого досвіду, так і тривалої технічної підготовки. Однак у вирі масових репресій не було виключень для директорського корпусу. Тож на зміну репресованим прийшли молоді активні інженерно-технічні працівники, які, втім, зуміли адаптуватися в складних умовах кінця 1930-х рр.

Їхній життєвий шлях був досить неординарним. К. Лайкін (директор «Запоріжжкокса») розпочав трудову діяльність муляром Брянського металургійного заводу (1924-1927), потім став культпрацівником клубу цього ж заводу (1928-1931), після піврічної роботи інструктором райкому ВКП(б) у 1932 р. потрапляє до України. Зі зміною місця проживання змінює й характер діяльності – потрапляє на службу до Дніпропетровського облуправління НКВС (1932-1937 рр.). У 1937 р. знову змінює рід діяльності – стає заступником, а згодом – директором коксохімічного заводу. З 1943 р. залишає господарську роботу і переходить до радянських та партійних органів [18]. Інший цікавий приклад покоління господарників кінця 1930-х рр. – директор моторобудівного заводу М. Лукін. Потрапивши на завод після закінчення інституту в 1935 р., він через рік вже стає головним механіком, а 27 вересня 1937 р. (не минуло й року) – директором. У 1939 р. М. Лукін очолює Головне управління моторобудування Наркомату авіапромисловості. Це у віці 34 років і через 4 роки після закінчення інституту [19].

Для керівників запорізьких підприємств також було характерним немісцеве походження. А. Кузьмін – родом з Твері, закінчив Ленінградський гірничий інститут і до Запоріжжя потрапляє одразу на посаду директора «Запоріжсталі» [20, с.52-53]. Ю. Славський – з Макіївки, у 1933 р. очолює завод «Електроцинк» (м. Орджонікідзе), з 1940 р. призначений директором Дніпровського алюмінієвого заводу [21]. «Дніпроспецсталівець» О. Трегубенко походив з Новочеркаська (нині Ростовська обл. РФ), на запорізький завод інструментальних сталей потрапляє у 1932 р. [22]. Тож більшість директорського корпусу потрапили на Запоріжжя незадовго до свого призначення.

Останню групу керівників становили **голови громадських об'єднань**: комсомолу, профспілок, різноманітних творчих спілок та добровільних товариств. Найбільший впливом серед користувалися майбутні комуністи – комсомольці, яких розглядали як кадровий резерв управлінських органів. На чолі Запорізького обкому ЛКСМУ в довоєнні роки перебував Микола Мойсеєнко. Народжений у 1909 р. в родині бердянського робітника, він отримав інженерну освіту. У 1925 р. вступив до комсомолу, у 1929 р. – до КП(б)У. Працював секретарем парткому моторобудівного заводу імені П. Баранова, а з утворенням Запорізької області очолював обласний комітет ЛКСМУ [16, арк.175]. В подальшому М. Мойсеєнко стає секретарем обкому з питань промисловості. Він уособлював собою новий тип регіонального керівника, що формувався не в умовах перекидання і тасування кадрів, а мав тісні контакти в області.

Усі інші організації мали значно менший вплив на життя Запоріжжя, відповідно й їх керівники перебували на нижчих щаблях номенклатурної ієрархії. На противагу риториці 1920-1930-х рр. про диктатуру пролетаріату та «школи комунізму» найбільш масові громадські об'єднання – профспілки – не відігравали великої ролі в управлінні життям регіону. Внаслідок реформи 1934 р. в УРСР замість 45 галузевих спілок сформували 112. Майже у 2 рази (зі 368 до 195) скоротили штати облпрофрад [23, с.188]. Тож загалом чисельні професійні союзи були роз'єдані організаційно й займалися такими питаннями, як збирання внесків та держпозик, оздоровлення та дозвілля працівників. Непрямим свідченням незначного впливу радянських «трєд-юніонів» на вироблення рішень обласного масштабу є відсутність їх представників у ключових органах влади. Наприклад, до складу першого Запорізького обкому КП(б)У, обраного в лютому 1939 р. увійшла верхівка партійної та радянської номенклатури області, очільники силових структур, делегати найбільших підприємств та окремі представники «робітничо-селянської знаті». Однак жодного офіційного представника професійних спілок [16, арк.270-273]. В той же час «комсомолец» М. Мойсеєнко став не просто членом обкому, але й кандидатом у члени його бюро.

Отже, протягом 1939-1941 рр. було відновлено функціонування регіональної еліти Запоріжжя. Її характерними рисами було немісцеве походження (за виключенням радянської вертикалі влади), переважання керівників з технічною освітою й досить молодий вік (30-40 років). За своїми ціннісними орієнтирами вони підпадають під тип «командира», виділеного серед номенклатурних працівників істориком В. Моховим. «У «командира», як правило, нелегке життя, – зазначає він, – в постійних переміщеннях з посади на посаду, з району в район, інколи – по декілька разів. Як дамаклів меч висить над ним відповідальність за правильне проведеною партійної лінії». Головне для такого керівника – виконати завдання центру, люди – об'єкт впливу, основа всієї діяльності – вміння зорганізувати виконання задачі, не дивлячись ні на що [24, с.194-195].

Вплив навислої загрози світової війни відчувався запорізькими керівниками з моменту створення області. Вже на I обласній партійній конференції у лютому 1939 р. командири військових частин, дислокованих у регіоні, обіцяли «безумовно виправдати довіру партії та країни» – бити фашистів на їхній власній території до повного розгрому. Завдання бути готовими до несподіваної війни формулював і перший секретар обкому Ф. Матюшин, розпикаючи партійне начальство міста Запоріжжя за незадовільний стан протиповітряної оборони [16, арк.100; 25, арк.21]. Через рік він із задоволенням відзначав залучення запоріжців до масових оборонних заходів [8, арк.49].

Після приєднання західноукраїнських земель у вересні 1939 – червні 1940 рр. запорізький регіон опинився серед постачальників кадрів для їхніх органів влади. До Дрогобича відправився відомий старий більшовик Д. Леженко, який очолив Дрогобицький облвиконком (1939-1941, 1943-1946 рр.). Крім нього, на захід було відправлено 15 завідуючих відділами агітації та пропаганди, а також керівні працівники МТС, райземвідділів, райторгів тощо [26, арк.17-19]. Запорізькі номенклатурники розглядалися управліннями кадрів ЦК ВКП(б) та ЦК КП(б)У як надійні провідники радянської політики, що володіли українською мовою.

Напад Німеччини на Радянський Союз спричинив радикальні зміни в номенклатурній верхівці Запоріжжя. 22 червня на засіданні бюро обкому приймається рішення розгорнути систему місцевої протиповітряної оборони, згодом розпочинається формування загонів народного ополчення, що мали підпорядковуватися місцевим партійним органам [17, с.26]. Судячи з питань, що розглядалися обласною верхівкою в подальшому, серед запорозької номенклатури побутувало уявлення про відсутність прямої загрози окупації. На порядок денний виносилися клопотання райкомів про партдокументи, план вилову риби, роботу Веселівського радіовузла. 11 серпня приймається рішення про мобілізацію 1000 комуністів та комсомольців до лав Червоної армії. 13 серпня облвиконком та обком спільною постановою зобов'язали завершити сів озимих культур на належному рівні [27, арк.1-20]. Отож, протягом перших місяців війни номенклатурна еліта не готувалася (принаймні офіційно) до залишення Запоріжжя.

Ситуація радикально змінилася після підриву греблі Дніпрогесу 18 серпня 1941 р. За даними запорізького дослідника В. Мороко, висадження греблі у повітря стало наслідком надмірної знервованості та паніки начальника Відділу воєнно-інженерного управління штабу Південного фронту підполковника О. Петровського та представника Генштабу Б. Єлова [28, с.199].

У спогадах про перебіг оборони Запоріжжя можна знайти протилежні версії, як же вело себе обласне керівництво після підриву Дніпрогесу. Колишній управляючий Запоріжбуду В. Димшиц змалював надзвичайно епічну картину його діяльності. За ним, керівники області разом з представниками центру А. Шереметьєвим, Д. Жимериним, Л. Корнійцем постійно залишалися у Запоріжжі та покинули його останніми «за півгодини до захоплення міста гітлерівцями». Опис евакуації він завершував картиною виїзду вцілілою ділянкою дороги секретаря обкому А. Кириленка на маленькому «газику» на фоні вже завершеної переправи німців через Дніпро [29, с.16].

По-іншому вело себе обласне начальство у мемуарах Ф. Пігідо-Правобережного. За його даними, «після знищення Дніпровської греблі та Дніпрогесу, все партійне керівництво втекло на схід. За тиждень з наказу Москви більшість цих горе-керівників повернулася назад у Запоріжжя і ще з якийсь місяць до приходу німців продовжувала «керувати» й запевняти, що Запоріжжя «ніколи не буде здано ворогові», що ворога за Дніпро не пустять» [30, с.50,52].

Матеріали Запорізького обкому показують, що в день підриву Дніпрогесу на бюро обкому терміново розглядається питання про евакуацію. Після цього майже місяць обласна верхівка не збирається [31, арк.1,5,22]. Це затишшя виглядає дещо дивним на фоні активної роботи обкому і його бюро до 18 серпня, коли засідання відбувалися кожні 2-5 днів. Наступне рішення бюро датоване 1 вересня і стосувалося призову 600 комуністів та комсомольців до Червоної армії політпрацівниками [17, с.51-52]. За вересень – початок жовтня бюро збирається ще тричі (4, 12 вересня та 2 жовтня) [31]. Зважаючи, що на обласних очільників було покладено важливу і складну задачу евакуації виробничих потужностей, органів влади, об'єктів соціальної та культурної сфер, значної кількості населення, відкликати їх у розпал вивезення навряд чи могли. Тож є підстави задуматися. Однак ці спостереження ґрунтуються на непрямих фактах та роздумах. Для переконливої відповіді на питання про місцезнаходження обласної еліти у критичній ситуації серпня 1941 р. необхідно продовжити дослідницьку роботу.

Більш конкретна інформація про номенклатурну верхівку нашого регіону надалі датується 1942 р. Основна частина керівників увійшла до складу оперативної групи при військовій раді Південного фронту або його політуправління (відповідальні працівники обкому – Ф. Матюшин, А. Дейнеко, М. Мойсеєнко, О. Куцевол, П. Резник, М. Насупа, І. Пустовойт; з облвиконкому – З. Дорофєєв, В. Пономаренко, А. Мінаков, В. Вознюк, К. Гражданов, Г. Бондаренко, Ф. Ламакін; редактори обласних газет – О.Шабалін та В. Войник; з міськкомів – Марков та К. Лимаченко). Деякі з очільників залишилися працювати в евакуйованих органах влади, що розташувалися у м. Ворошиловград (прокурор П. Добротін, начальник облміліції Т. Телегін, зав. відділом обкому Я. Жуков, помічник секретаря обкому В. Ковальчук) або перейшли до республіканських установ (секретар обкому комсомолу Т. Тарасенко). Окремі діячі відправилися до Самаркандської обл. Узбекистану (зав. облфінвідділом Є. Кокарев, зав. облторгвідділом В. Запорожець, зав. облсобезом Качановський), П'ятигорська (зав. облвідділом охорони здоров'я Демідов), Алма-Ати (зав. облкомунгоспом В. Денисенко) та Сталінграду (секретар міськкому КП(б)У В. Скрябін) [32, арк.25-30].

Таким чином, протягом 1939-1941 рр. в процесі виділення регіону в окрему область відбувалося формування нової номенклатурної еліти Запоріжжя, що замінила репресовану верхівку 1920-1930-х рр. На чолі більшості обласних установ опинилися керівники, слабко пов'язані з краєм, досить молодого віку (30-40 років), підготовлені переважно як інженерно-технічні працівники. Їх головною метою було виконання директив більш високого керівництва, а не відстоювання інтересів регіону. Тож слова Лазаря Кагановича, наведені у якості епіграфа, є одним з найбільш точних психологічних портретів номенклатурної верхівки Запоріжжя початку Другої світової війни.

Джерела та література

1. Хрущев Н.С. Время. Люди. Власть : Воспоминания в 4-х кн. / Н.С. Хрущев. – Кн. 1. – М. : Информационно-издательская компания «Московские Новости», 1999. – 846 с.
2. Шиханов Р.Б. Керівники міста Запоріжжя (1921-1939 роки) / Руслан Шиханов. – Запоріжжя : АА Тандем, 2008. – 136 с.
3. Нариси історії Запорізької обласної партійної організації [редкол. : О.С. Шерстюк (голов. ред.) та ін.]. – К. : Політвидав України, 1968. – 356 с.
4. Очерки истории Запорожской областной партийной организации [И.И. Бондаренко, В.И. Ваткевич, П.И. Гарчев и др. ; редкол. : М.Н. Всеволожский и др.]. – Днепропетровск : Промінь, 1981. – 326 с.
5. Юрчук В.І., Бабко Ю.В., Варгатюк П.Л., Коломійченко І.І., Кондуфор Ю.Ю. Нариси історії Комуністичної партії України / В.І. Юрчук, Ю.В. Бабко, П.Л. Варгатюк, І.І. Коломійченко, Ю.Ю. Кондуфор. – 4-е вид., доп. – К. : Політвидав України, 1977. – 763 с.
6. Шиханов Р.Б. Керівники Запорізької області (1939-2000 рр.) : Біографічний довідник / Державний архів Запорізької області; Центральноєвропейський ін-т демократичних реформ / Руслан Борисович Шиханов. – Запоріжжя : Тандем-У, 2000. – 72 с.
7. Шиханов Р.Б. Керівники міста Запоріжжя (1939-2000 рр.) : Біографічний довідник / Наукове товариство ім. Якова Новицького; Державний архів Запорізької області ; Центральноєвропейський ін-т демократичних реформ / Руслан Борисович Шиханов. – Запоріжжя : Тандем-У, 2000. – 72 с.
8. Протокол II Запорожской областной партийной конференции (6-8 марта 1940 г.) // Державний архів Запорізької області (далі – ДАЗО). – Ф.П-102. – Оп.1. – Спр.218. – 261 арк.
9. Кириленко Андрей Павлович // Известия ЦК КПСС. – 1990. – №7 (июль). – С.100.
10. Федоренко Аким Иванович. – Режим доступу: <http://www.knowbysight.info/FFF/08842.asp>.
11. Штейнле О.Ф. Керівники Запорізької області в номенклатурній еліті УРСР (1943-1953 рр.) / О.Ф. Штейнле // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя : ЗНУ, 2009. – Вип. XXV. – С.105-110.
12. Біографії прокурорів Запорізької області (1939-1973 рр.). – Режим доступу: <http://www.przo.zp.ukrtel.net/biografia39.htm>.
13. Горбань Федор Григорьевич // Петров Н.В., Скоркин К.В. Кто руководил НКВД, 1934-1941. Справочник / Н.В. Петров, К.В. Скоркин. – М. : Звенья, 1999. – Режим доступу: <http://www.memo.ru/history/nkvd/kto/biogr/gb106.htm>.
14. Леонов Валентин Иванович – Режим доступу: <http://www.knowbysight.info/LLL/12572.asp>.
15. Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне. Сборник документов в 8 т. – Том 2. Начало. В 2-х кн. – Кн.2 (1 сентября – 31 декабря 1941 года). – М. : Издательство «Русь», 2000. – 724 с.
16. Протокол I Запорожской областной партийной конференции // ДАЗО. – Ф.П-102. – Оп.1. – Спр.1. – 275 арк.
17. Запорожская область в годы Великой Отечественной войны, 1941-1945: Сборник документов. – Запорожье : Запорожское книжно-газетное издательство, 1959. – 363 с.
18. Лайкин Константин Тимофеевич // База данных «Лидеры Прикамья». – Режим доступу: <http://www.politarchive.perm.ru/leaders/index.php?id=752>.
19. Лукин Макар Михайлович. – Режим доступу: www.rukazan.ru/wiki/Лукин_Макар_Михайлович.
20. Запорожсталь. Симфония Метала / Авт.-сост. Н. Кузьменко, Н. Михайлов. – Запорожье : Тандем-У, 2003. – 448 с.
21. Славский Ефим Павлович. – Режим доступу: http://www.pseudology.org/democracy/Slavsky_EP.htm.
22. Трегубенко Олександр Федорович. – Режим доступу: http://www.zounb.zp.ua/resourse/ludy/tr_bio.html.
23. Фролов М.О. Політична система Радянської України 1920-1930-х рр.: особливості формування та еволюції / Микола Олександрович Фролов. – Запоріжжя : Просвіта, 2011. – 264 с.
24. Мохов В.П. Элитизм и история : Проблемы изучения советских региональных элит / Виктор Павлович Мохов. – Пермь : ПГТУ, 2000. – 204 с.
25. Протокол №40 заседания бюро Запорожского обкома КП(б)У от 14 июля 1939 г. // ДАЗО. – Ф.П-102. – Оп.1. – Спр.133. – 40 арк.
26. Протокол №54 заседания бюро Запорожского обкома КП(б)У от 10 декабря 1940 г. // ДАЗО. – Ф.П-102. – Оп.1. – Спр.390. – 28 арк.
27. Протокол №107 заседания бюро Запорожского обкома КП(б)У от 1 августа 1941 г. // ДАЗО. – Ф.П-102. – Оп.1. – Спр.542. – 20 арк.
28. Мороко В.М. Дніпрогес: чорний серпень 1941 року / В.М. Мороко // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя : ЗНУ, 2010. – Вип. XXIX. – С.197-202.
29. Дымшиц В. Металл Запорожья / В. Дымшиц // Огонек. – 1970. – 5 сентября. – С.15-18.
30. Пігідо-Правобережний Ф. «Велика Вітчизняна війна». Спогади та роздуми очевидця / Федір Пігідо-Правобережний. – К. : Смолоскип, 2002. – 288 с.
31. Протоколи №108-110 заседания бюро Запорожского обкома КП(б)У (11 августа – 27 сентября 1941 г.) // ДАЗО. – Ф.П-102. – Оп.1. – Спр.545. – 34 арк.
32. Списки руководящего состава партийных и советских органов (с указанием местонахождения) области (3 февраля – 18 апреля 1942 г.) // ДАЗО. – Ф.П-102. – Оп.1. – Спр.573. – 64 арк.

Штейнле А. Ф. Руководящая верхушка Запорожской области в 1939-1941 гг.: коллективный портрет
Рассматривается формирование и состав номенклатурной элиты Запорожской области на фоне начала Второй мировой войны. Анализируются основные группы верхушки: партийно-советские руководители, главы силовых структур, директора основных предприятий, начальники общественных объединений. Доказывается вывод, что во главе большинства областных организаций оказались руководители, слабо связанные с регионом, достаточно молодого возраста (30-40 лет), подготовленные преимущественно как инженерно-технические работники.

Ключевые слова: Запорожская область, номенклатурная элита, коллективный портрет, руководящие кадры, номенклатура.

Shteinle O. F. The top rulers of Zaporizhzhya region in 1939-1941: a collective portrait

The formation and composition of the nomenclature elite of Zaporizhzhya region on the backdrop of the Second World War's beginning are considered. The main groups of elite – Party and Soviet leaders, heads of security agencies, directors of major enterprises, heads of public associations – are analyzed. We prove the conclusion that the rulers of the most of regional organizations were weakly associated with the region, quite a young age (30-40 years), prepared primarily as an engineering and technical personnel.

Key words: Zaporizhzhya region, the nomenclature elite, group portrait, ruling cadres, the nomenclature.

УДК 94:37(477.64)“1941/1943”

I. М. Спудка

СИСТЕМА ОСВІТИ ЧАСІВ ОКУПАЦІЇ НА ТЕРИТОРІЇ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ

Стаття присвячена аналізу політиці німецької окупаційної влади в сфері освіти на території Запорізької області. На окупованій території були відкриті початкові, середні та професійно-технічні школи метою встановлення тотального контролю над усіма категоріями населення. Політика німецького командування носила непослідовний та обмежений характер та не досягла бажаних результатів.

Ключові слова: окупаційна політика, освітня система, «новий порядок», навчальні заклади.

Проблеми періоду Другої світової війни вже багато років привертають увагу дослідників. Незважаючи на вагомий доробок радянських історіографів, в історії Великої Вітчизняної війни лишається багато проблем, що взагалі не досліджено, або досліджено поверхово, однобічно та фрагментарно. Велика кількість фактичного матеріалу до сих пір лишається перекрученою та фальсифікованою.

Попри того, що за майже шістьдесят років, які минули після завершення Другої світової війни, вийшло чимало різнопланової літератури про її історію, складними і такими, що потребують перегляду, залишаються питання, пов'язані з німецькою окупаційною політикою. Проблема здійснення нацистським керівництвом політики у соціокультурній площині, зокрема в освітній сфері на території Запорізької області є малодослідженою.

Першою спробою дослідження сутності шкільної політики німецьких окупантів в Україні в роки війни є стаття В. Ленської [1]. Автор доводить, що шкільна політика окупантів на захоплених територіях була одним із засобів поставити український народ в становище духовного кріпацтва. Головна увага у статті приділяється процесам відновлення по всіх областях невеликої кількості „народних шкіл” та їх функціонуванню. Автор також аналізує методи, які використовувала окупаційна влада, для поневолення та онімечення українського народу та наслідки нацистської шкільної політики, що призвели до бойкотування німецької школи та виникненню з боку дітей посиленого опору нацистам. Проте дослідниця не змогла в силу об'єктивних обставин повною мірою з'ясувати усі аспекти проблеми освітньо-виховної політики окупантів [1, с.83].

Питання, пов'язані з професійною підготовкою кадрів на окупованій території: особливості організації та функціонування початкових професійних шкіл, курсів, училищ, технікумів, окремих факультетів та вузів досліджувалися О. Потільчаком [2]. На основі аналізу всього комплексу джерел О. Потільчак вперше зробив спробу оцінити ступінь ефективності діяльності нацистів у напрямку відновлення мережі фахового навчання та професійної підготовки молоді в Україні за часів окупації. Усі заходи окупантів щодо відкриття мережі професійних закладів були спрямовані на створення ринку кваліфікованої робочої сили, не мали бажаних для нацистів результатів, тому що були непослідовними та носили обмежений характер.

Висвітлення на регіональному рівні окремих питань, пов'язаних з реалізацією нацистської політики у соціокультурній площині, знайшло відображення у дослідженнях В. Реветука [3], М. Слободанюка [4], О. Завальнюк [5]. Характерною рисою представлених робіт є відхід від традиційних для радянської історіографії тем.

Метою даної статті є аналіз німецької окупаційної політики в освітній сфері на території Запорізької області.